

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย

วรรณคดี และวรรณกรรม

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน
พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

รองศาสตราจารย์จิตต์นิภา ศรีไธย์

ผู้ตรวจ

รองศาสตราจารย์ไชยศิริ ปราโมช ณ อยุธยา

รองศาสตราจารย์อมรา เล็กเริงสินธุ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นุชน้อย สติรอังกูร

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์จิตต์นิภา ศรีไธย์

คำนำ

หนังสือเรียน **วรรณคดีและวรรณกรรม** ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เล่มนี้ สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการเรียนรู้รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนได้ศึกษาวรรณคดีที่กำหนดในประกาศ ของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง **วรรณคดีสำหรับการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย** ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าในทางประเพณีปัญญาและมีเนื้อเรื่องชวนศึกษาซึ่งจะนำไปสู่ การพัฒนาคุณลักษณะด้านการคิดวิเคราะห์ และการคิดมิติอื่น ๆ เช่น การคิดอย่างมี วิจารณญาณ การคิดสังเคราะห์ การคิดประเมินค่า และการคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งเกิด ความซาบซึ้ง และตระหนักรู้คุณค่าของวรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ของชาติ

เนื้อหาในเล่มนอกจากจะประกอบด้วยวรรณคดีที่กำหนดในประกาศของกระทรวง- ศึกษาธิการแล้ว ยังมีหลักการอ่านวรรณคดีและวรรณกรรมที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ในหลักสูตรอีกด้วย เพื่อฝึกทักษะการอ่านและการคิดในลักษณะต่าง ๆ นอกจากนี้ วรรณคดีและวรรณกรรมแต่ละเรื่องยังมีประเด็นสำคัญเพื่อให้นักเรียนฝึกกระบวนการ คิดและอภิปรายในชั้นเรียน อันจะทำให้เกิดการขยายมุมมองในมิติต่าง ๆ อย่าง หลากหลาย ซึ่งเป็นจุดประสงค์สำคัญประการหนึ่งในการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรม

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรียนเล่มนี้จะมี ประโยชน์แก่การจัดการเรียนรู้ภาษาไทยตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ หากมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงหนังสือเรียน คณะผู้จัดทำ ขอน้อมรับด้วยความขอบคุณและจะนำไปพัฒนาคุณภาพของหนังสือเรียนเล่มนี้ต่อไป

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)

สงวนลิขสิทธิ์
สำนักพิมพ์ บริษัทพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด
พ.ศ. ๒๕๕๕

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)
๗๐๑ ถนนนครไชยศรี แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐
โทร. ๐-๒๒๔๓-๘๐๐๐ (อัตโนมัติ ๑๕ สาย), ๐-๒๒๔๓-๑๘๐๕
แฟกซ์ : ทุกหมายเลข, แฟกซ์อัตโนมัติ : ๐-๒๒๔๑-๔๑๓๑, ๐-๒๒๔๓-๗๖๖๖
website : www.iadth.com

สารบัญ

	หน้า
หลักการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม	๕
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา	๒๐
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒ สามก๊ก ตอน กวนอูไปรับราชการกับโจโฉ	๕๖
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓ กาพย์เห่เรือ	๗๙
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔ สามัคคีเภทคำฉันท์	๑๐๕
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕ ไตรภูมิพระร่วง ตอน มนุสสภูมิ	๑๔๐
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๖ ราชพันธบริรักษ์	๑๕๓
บทอาขยาน	๑๗๑
จุดประกายโครงการ	๑๗๓
บรรณานุกรม	๑๗๕

หลักการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

ตัวชี้วัด

- วิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตามหลักการวิจารณ์เบื้องต้น (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๑)
- วิเคราะห์ลักษณะเด่นของวรรณคดีเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของสังคมในอดีต (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๒)
- วิเคราะห์และประเมินคุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณคดีและวรรณกรรมในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๓)
- สังเคราะห์ข้อคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๔)
- รวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านและอธิบายภูมิปัญญาทางภาษา (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๕)

แผนผังสาระการเรียนรู้

การวิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรม

คำว่า “วิเคราะห์” จากความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ เขียนไว้ว่า “แยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาให้ถ่องแท้” เช่น วิเคราะห์ข่าว วิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ วิเคราะห์เหตุการณ์

ในการวิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรม จึงควรวิเคราะห์เนื้อหาวรรณคดี วิเคราะห์ลักษณะนิสัยตัวละครในวรรณคดี วิเคราะห์รูปแบบวรรณคดีว่าเป็นร้อยแก้ว หรือร้อยกรองชนิดใด ประเภทใด วิเคราะห์โครงเรื่อง วิเคราะห์เหตุการณ์ในเรื่องแต่ละตอน วิเคราะห์ฉากของเรื่อง วิเคราะห์แก่นเรื่อง รวมทั้งวิเคราะห์ความรู้ที่ได้จากวรรณคดี เป็นต้น

หลักในการวิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรม ควรมีดังต่อไปนี้

๑. อ่านวรรณคดีและวรรณกรรมให้เข้าใจเรื่องอย่างชัดเจนก่อน
๒. กำหนดขอบเขตวรรณคดีและวรรณกรรมที่จะวิเคราะห์ให้ชัดเจนว่าจะวิเคราะห์อะไร เนื้อหา รูปแบบ ลักษณะนิสัยตัวละคร หรือความรู้ที่ได้จากวรรณคดี
๓. กำหนดจุดมุ่งหมายให้ชัดเจนว่า จะวิเคราะห์เพื่ออะไร เช่น เพื่อการศึกษา เพื่อเขียนตำรา หรือเพื่อฝึกทักษะการวิเคราะห์
๔. พิจารณาหลักความรู้หรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องว่าจะใช้หลักใดในการวิเคราะห์ เช่น จะวิเคราะห์ในด้านประวัติศาสตร์ ปรัชญาพุทธศาสนา หรือคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม
๕. ใช้หลักความรู้ให้ตรงกับเรื่องที่จะวิเคราะห์เป็นกรณีไป เช่น ถ้าจะวิเคราะห์หลักปรัชญาในวรรณคดี ก็ต้องมีความรู้เกี่ยวกับปรัชญาต่าง ๆ แล้วนำมาค้นคว้าว่าเกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ อย่างไร เป็นต้น
๖. เขียนรายงานการวิเคราะห์ และสรุปผล

ตัวอย่าง

๑. การวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดี

พิศพรรณปลาว่ายคล้ำ	คลึงกัน
ถวิลสุดดวงจันทร์	แจ่มหน้า
มัตสยาย่อมพัวพัน	พิศวาส
ควรฤพรากน้องช้า	ชวดคล้ำคลึงชม

กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

เมื่อวิเคราะห์คำประพันธ์นี้จะเป็นโคลงสี่สุภาพ ๑ บท ที่มีเอก ๗ แห่ง โท ๔ แห่ง ๑ บทมี ๔ บาท ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคแรกมี ๕ คำ วรรคที่สองมี ๒ คำ ยกเว้นวรรคสุดท้ายมี ๔ คำ

๒. การวิเคราะห์ความรู้ที่ได้จากโคลงในข้อ ๑

จะเห็นว่ามีความรู้เกี่ยวกับโคลงสี่สุภาพมีการใช้คำตายแทนคำเอก เช่น ฤ ชวด

ได้ความรู้เกี่ยวกับสัมผัสพยัญชนะ เช่น พิศ-พรรณ คล้ำ-คลึง จันทร์-แจ่ม พัวพัน-พิศ ช้า-ชวด-ชม นอกจากนี้ยังได้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สัมผัสข้ามวรรคกันทุกวรรคซึ่งเป็นลักษณะเด่นของโคลงบทนี้ เช่น คล้ำ-คลึง จันทร์-แจ่ม พัน-พิศ ช้า-ชวด ได้ความรู้เกี่ยวกับคำไวพจน์ เช่น ปลา-มัตสยา

๓. การวิเคราะห์ลักษณะนิสัยตัวละคร ผู้อ่านอาจวิเคราะห์ลักษณะนิสัยของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องสามก๊ก เช่น กวนอู๊ว่าเป็นคนซื่อสัตย์และกตัญญูเห็นได้จากตอนที่โจโฉ**สรรเสริญ**กวนอู๊ว่า “เราก็แจ้งอยู่ว่าท่านมี**ความสัตย์**และ**กตัญญู** บัดนี้เรากับท่านได้พบกันเรามีความยินดี” หรือตอนกวนอู๊ได้เลื่อนใหม่จากโจโฉ กวนอู๊ใส่ไว้ข้างในเอาเสื้อเก่าที่เล่าปีให้ใส่ข้างนอกแล้วบอกว่า “ครั้นจะเอาเสื้อใหม่นั้นใส่ชั้นนอกคนทั้งปวงจะครหาหนีทว่า**ได้ใหม่ แล้วลืมห่าง**” “โจโฉได้ยินดังนั้นก็**สรรเสริญ**กวนอู๊ว่ามี**กตัญญู**นัก”

การวิเคราะห์ลักษณะนิสัยของตัวละครพิจารณาได้จากคำพูดและการกระทำของตัวละครตลอดจนคำพูดของตัวละครอื่นที่กล่าวถึงตัวละครนั้น

เทพเจ้ากวนอู

ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

คำว่า “วิจารณ์” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ อธิบายไว้ว่า “ให้คำตัดสินสิ่งที่ เป็นศิลปกรรมหรือวรรณกรรม เป็นต้น โดยผู้มีความรู้ควรเชื่อถือได้ว่ามีค่าความงาม ความไพเราะดีอย่างไร หรือมีข้อขาดตกบกพร่องอย่างไรบ้าง”

ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านอธิบายความหมายการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม ดังนี้

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (๒๕๓๑) เขียนไว้ว่า “หลักความเห็นพิจารณาว่า สิ่งใดเป็นศิลปกรรมหรือวรรณกรรม ดีหรือเลวอย่างไร ท่านเรียกว่า “วิจารณ์” (criticism)”

สิทธา พินิจกุล (๒๕๑๔) เขียนไว้ว่า “การวิจารณ์วรรณคดี คือ การตัดสินคุณภาพของข้อเขียนว่า อะไรคือส่วนดี และอะไรคือส่วนเสีย วิธีการวิจารณ์วรรณคดีจะต้องอาศัยความซาบซึ้งในเบื้องต้น และความรู้ความเข้าใจทฤษฎีวรรณกรรมเป็นเบื้องปลาย”

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๑๘) เขียนไว้ว่า “การวิจารณ์ที่แท้คือการพิจารณาลักษณะของบทประพันธ์แยกแยะส่วนประกอบที่สำคัญและหยิบยกออกมาแสดงว่าไพเราะงดงามเพียงใด วิเคราะห์ความหมายของบทประพันธ์นั้น...”

รวมความว่า วิจารณ์ คือ การแสดงให้เห็นว่าหนังสือนั้นมีลักษณะอย่างไร ทั้งในส่วนเนื้อเรื่อง ความคิดเห็น ทำนองแต่ง เมื่อได้อธิบายลักษณะของหนังสือให้ผู้อ่านเข้าใจแล้วจึงวินิจฉัยลงไปว่า หนังสือนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร

โดยสรุป การวิจารณ์วรรณคดี จึงหมายถึง การตัดสินคุณภาพของหนังสือ ว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร โดยการอธิบายลักษณะรูปแบบของหนังสือให้ผู้อ่านเข้าใจทุกแง่มุม และประเมินค่าของหนังสือโดยไม่มีอคติ

หลักการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน (๒๕๓๑ : ๙๙) เขียนไว้ว่า การให้คำวิจารณ์มี ๓ อย่างคือ

๑. วิจารณ์ในแง่ความรู้สึกนึกเห็นของตนเรียกว่า “จิตวิจารณ์” (Impressionistic criticism)
๒. วิจารณ์ในแง่แปลหรือตีความหมาย เรียกว่า “อรรถวิจารณ์” (Interpretative criticism)
๓. วิจารณ์ในแง่ให้คำพิพากษา เรียกว่า “วิพากษ์วิจารณ์” (Judicial criticism)

ก่อนจะตัดสินต้องพิจารณาให้ถ่องแท้เสียก่อน ผู้วิจารณ์ต้องเป็นผู้ทรงความรู้ และมีใจเที่ยงธรรม ไม่มีความลำเอียงด้วย

ตัวอย่าง

๑. บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุดและได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรรัชกาลที่ ๖ ว่า เป็นยอดของกลอนสุภาพที่มีความไพเราะดีเลิศทั้งเนื้อเรื่อง และกระบวนกลอนที่สื่ออารมณ์สะเทือนใจ เช่น ตอนนางวันทองรำพันความทุกข์ใจของนางว่า “ทุกวันนี้ไซ้แม่จะผาสุก มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม จะขึ้นความคิดไปก็ใช้” บทเสภาตอนขุนช้างถวายฎีกานี้ มีลักษณะเด่น คือ การเล่าเรื่องย้อนอดีตให้ผู้อ่านทราบความเป็นมาของเรื่อง

๒. สามก๊ก วรรณคดีสโมสรรัชกาลที่ ๖ ลงมติให้สามก๊กเป็นยอดของความเรียง เรื่องนิทานประเภทร้อยแก้ว มีผู้วิจารณ์ว่าสามก๊กแต่งดี เพราะแต่งกะทัดรัด ใช้คำพูดไม่ก็คำก็ได้ข้อความบริบูรณ์เป็นสำนวนอย่างไทย อ่านแล้วเข้าใจดี สำนวนสามก๊กดีกว่าเรื่องอื่นด้วยใช้ถ้อยคำและเรียงความเรียบร้อยสม่ำเสมอ อ่านเข้าใจง่าย เช่น “กวนอูยังมีน้ำใจผูกพันรักเล่าปี่อยู่” “ตัวเราเกิดมาเป็นชายรักษาสัตย์มิให้เสียวาจา”

จุดมุ่งหมายในการแต่งวรรณคดีและวรรณกรรม

จุดมุ่งหมายในการแต่งวรรณคดีและวรรณกรรม มีดังนี้

๑. เพื่อสวดติความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์หรือนักรบ เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย รามเกียรติ์
๒. เพื่อส่งเสริมและทำนุบำรุงศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา
๓. เพื่อใช้ในการละเล่นหรือการมหรสพ เช่น
 - อิเหนา อุณรุท รามเกียรติ์ ใช้เล่นละครใน
 - กาวิ มณีพิชัย สังข์ทอง ใช้เล่นละครนอก
 - รามเกียรติ์ในปัจจุบันใช้แสดงโขน

การแสดงโขน

๔. เพื่อให้เกิดความรักชาติ มีความสามัคคีกัน เช่น สามัคคีเภทคำฉันท์ เลือดสุพรรณ

แนวทางการพิจารณารูปแบบของวรรณคดีและวรรณกรรม

รูปแบบของวรรณคดีและวรรณกรรม มี ๒ ประเภท คือ ร้อยกรองและร้อยแก้ว ดังนี้

๑. ร้อยกรอง เป็นคำประพันธ์ที่กำหนดจำนวนคำและสัมผัสให้เป็นไปตามระเบียบของฉันทลักษณ์ ได้แก่ โคลง ร่าย ฉันท์ กาพย์ และกลอน วรรณคดีบางเรื่องใช้คำประพันธ์ประเภทเดียวกันตลอดเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผนใช้กลอนเสภา อิเหนาใช้กลอนบทละคร สามัคคีเภทและมัทนะพาธาใช้ฉันท์และกาพย์ เรียกว่า “คำฉันท์” ลิลิตตะเลงพ่ายใช้โคลงและร่าย เรียกว่า “ลิลิต” กาพย์เห่เรือของเจ้าพระยาทิเบศร์ใช้โคลงและกาพย์ เรียกว่า กาพย์ห่อโคลง

ในการพิจารณารูปแบบคำประพันธ์ในวรรณคดีต่าง ๆ จะช่วยให้อ่านวรรณคดีได้รวดเร็วทั้งความไพเราะของคำประพันธ์และเนื้อหาของเรื่องที่สื่ออารมณ์ จังหวะทำนองและความไพเราะของคำประพันธ์ เช่น

การแต่งกาพย์เห่เรือให้ได้คำไพเราะ มีจังหวะและทำนองเหมาะสมกับจังหวะในการเห่เรือ ดังนี้

พระเสด็จโดยแดนชล
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย

ทรงเรือต้นงามเจิดฉาย
พายอ่อนหยับจับงามอน

กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

เมื่อเข้าทำนองเห่เรือ สะ อ้า ฮั ถ้อยคำพอดีไม่ขาดไม่เกินและเข้าใจความหมายได้ดีด้วย หรือการแต่งฉันท์ซึ่งต้องเน้นจังหวะครุ ลหุ เสียงหนัก เสียงเบา เช่น ในสามัคคีเภทคำฉันท์ ผู้แต่งสามารถเลือกรูปแบบคำประพันธ์ได้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องหรือเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้วิหขุมมาลาฉันท์ แต่งบรรยายความให้เกิดภาพ ดังนี้

ตื่นตาหน้าผิวด
หลบลิ้นหีต่าย
ซุกครอกซอกครัว
เข้าดงพงไพร

หมดเลือดสิ้นกาย
วุ่นหัวนพรั้นใจ
ซ่อนตัวแตกภัย
ทิ้งย่านบ้านตน

สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังใช้ฉันท์ให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ในเนื้อความต่าง ๆ เช่น ใช้สันตติลักษณ์
ชมความงามของบ้านเมือง

สามยอดตลอดระยะยับ
ข้อฟ้าตระการกลจะหย่น
บราลีพิลาศศุภจรรยา
ทางหงส์พวงพิจิตรอน

วะวะวับสลับพรรณ
จะเยาะยั่วทมิฬพร
นาศูลประภัสสร
ดุกวักนภาลัย

สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต

ใช้อิทธิลักษณ์แสดงอารมณ์ที่เกรี้ยวกราด เช่น ตอนพระเจ้าอชาตศัตรู แสร้งกริ้ววัสการพราหมณ์

เอออูเหม่นะมึงชังกระไร
ทุทาสสุถุฉะนี้ไหน

ก็มาเป็น

สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต

ใช้อินทรวีเยรฉันท์โน้มน้าวอารมณ์ให้เกิดสงสาร และเศร้าสลด เช่น ตอนวัสการพราหมณ์
ถูกโบยตีจนสลบไป ดังนี้

แลหลังละลามโล
เพ่งผาดอนาถใจ

หิตโธเลอะหลังไป
ระกะร่อยเพราะรอยหวาย

สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต

และยังใช้จิตรปทาฉันท์ในการแต่งเพื่อให้เห็นความตื่นตระหนกของชาวเมืองอีกด้วย เช่น

ต่างก็ตระหนก
ตื่นบมิเว้น
ทั่วบุรคา
เสียงอลวน

มนอกตื่น
ตละผู้คน
มจลาจล
อลเวงไป

สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต

นับว่าเป็นความสามารถของผู้แต่งที่รู้จักเลือกใช้คำประพันธ์ให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องในแต่ละตอน ซึ่ง
ร้อยกรองของไทยนั้นมีลีลา จังหวะ เสียง ทำนอง แตกต่างกันไป

๒. ร้อยแก้ว คือ คำประพันธ์ที่ไม่กำหนดจำนวนคำหรือสัมผัสไม่ต้องมีฉันทลักษณ์ ถ้าจะมีบ้างก็
เพียงมีคำคล้องจองกันเพื่อเพิ่มความไพเราะ เช่น ในศิลาจารึก “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” ร้อยแก้วมักนิยม
ใช้เล่าเนื้อหาตลอดไปทั้งเรื่อง เช่น สามก๊ก นิทานเวตาล หรือต้องการแสดงความคิดเห็น เช่น โคลนติดล้อ
ในการอ่านวรรณคดีประเภทร้อยแก้ว ควรพิจารณา เนื้อเรื่อง ถ้อยคำ ลำนวนภาษา แนวคิด แก่นเรื่อง

แนวทางการพิจารณาเนื้อหา และกลวิธีในวรรณคดีและวรรณกรรม

เนื้อหาวรรณคดีอาจแบ่งเป็นเรื่องประเภทบันเทิงคดีและสารคดี ดังนี้

๑. บันเทิงคดี เป็นเรื่องที่แต่งเพื่อความบันเทิง เพื่อให้ผู้อ่านเพลิดเพลินสนุกสนาน มีความรู้สึก
ทำนองเดียวกับผู้แต่ง โดยมีจุดมุ่งหมายให้กระหายอารมณ์ผู้อ่าน ได้แก่ อิเหนา สามก๊ก รามเกียรติ์
ขุนช้างขุนแผน นิทานเวตาล กาพย์เห่เรือ

บันเทิงคดีอาจมีรูปแบบเป็นบทมหรสพ คือ แต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงมหรสพ เช่น โขน ละครใน
ละครนอก ละครรำ ละครพูด เช่น อิเหนา สังข์ทอง คาวี เห็นแก่ลูก เป็นเรื่องเล่าประเภทนิทาน
นิยาย เช่น นิทานอีสป นิทานชาดก หรือเป็นบทพรรณนารำพึงรำพัน เช่น นิราศนรินทร์ นิราศภูเขาทอง
กาพย์เห่เรือ หรือเป็นบทขับ เช่น บทดุริยางค์สังเวทกล่อมช้าง

๒. สารคดี เป็นเรื่องที่แต่งเพื่อให้สาระความรู้ที่เป็นประโยชน์ โดยมีจุดมุ่งหมายให้ใช้สติปัญญา
มากกว่าอารมณ์ เช่น ไตรภูมิพระร่วง คัมภีร์ฉันทศาสตร์ ปัจจุบันสารคดีนิยมใช้รูปแบบร้อยแก้วมากขึ้น
เช่น บทความโคลนติดล้อ

ในการพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีของวรรณคดีและวรรณกรรม ควรพิจารณาเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง
ตัวละคร ฉาก บทเจรจา และแก่นเรื่อง ดังนี้

๑. เนื้อเรื่อง เป็นเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ หรือเรื่องราวเมื่ออ่านแล้วจะต้องรู้ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน
เมื่อไร เกิดอารมณ์อย่างไร เนื้อหาในแต่ละตอนมีจุดมุ่งหมายอย่างไร ผู้อ่านต้องเข้าใจเรื่องทั้งหมด
รวมทั้งภาษาและถ้อยคำที่ใช้ เพื่อจะได้เข้าถึงเนื้อเรื่องได้อย่างถ่องแท้

๒. โครงเรื่อง เป็นกรอบและแนวทางในการสร้างเรื่อง โครงเรื่องอาจเกิดจากความขัดแย้งกันระหว่างตัวละคร เช่น ขุนช้างกับขุนแผน หรือเกิดจากการที่ตัวละครต้องพบอุปสรรคมากมายจนกระทั่งจบเรื่องจึงมีความสุข เช่น พระอภัยมณี พระราชมารดา โครงเรื่องอาจจะจบแบบเศร้า เช่น ลิลิตพระลอ ขุนช้างขุนแผน หรือโครงเรื่องจบแบบสุขสมหวัง อย่างเช่น รามเกียรติ์ อิเหนา

๓. ตัวละคร เป็นผู้ที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง เราจะรู้ลักษณะนิสัยของตัวละครจากการกระทำและคำพูดของตัวละคร ตัวละครเป็นบุคคลสมมุติที่เป็นปुरुष มีฤทธิ์ มีสุข มีโลภ โกรธ หลง มีทั้งข้อดีและข้อเสีย และมักชี้ให้เห็นว่าผลที่ได้รับเกิดจากการกระทำของตัวละครเอง

๔. ฉาก หมายถึง เวลา สถานที่ และบรรยากาศในวรรณคดีและวรรณกรรมนั้น ๆ เช่น ฉากประเทศจีนในสามก๊ก ฉากหงสาวดีและอยุธยาในลิลิตตะเลงพ่าย ฉากเหล่านี้ทำให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นและจะเข้าใจเนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมได้มากขึ้น

๕. บทเจรจา เป็นคำพูดหรือการแสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้มากขึ้นด้วยว่าตัวละครรู้สึกอย่างไร หรือประทับใจผู้อ่านอย่างไร เช่น นางจินตหราดัดพ้ออิเหนาว่า

ไฉว์าน่าเสียดายตัวนัก
จะออกซื้อลือชัวไปทั่วทิศ

เพราะเชื่อนลิ้นหลงรักจึงซำจิต
เมื่อพลั้งคิดผิดแล้วจะโทษใคร

อิเหนา : พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นางจินตหรากล่าววาทะว่า ตนทำผิดที่ไม่รักนวลสงวนตัว และปล่อยตัวปล่อยใจ เพราะเชื่อวาจาของอิเหนาจึงซำจิต และต้องอับอายผู้คน ดังที่ว่า “จะออกซื้อลือชัวไปทั่วทิศ” เมื่อทำผิดคิดผิด แล้วก็โทษใครไม่ได้ เพราะตนเองเป็นผู้ทำเอง ดังคำว่า “เมื่อพลั้งคิดผิดแล้วจะโทษใคร” บทเจรจาย่อมทำให้เราเข้าใจนิสัยและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครมากขึ้น

๖. แก่นเรื่อง คือ แนวคิด การสื่อความหมายของเรื่อง เจตนาของกวีที่ต้องการเสนอแก่ผู้อ่านโดยแฝงอยู่ในเนื้อหาของเรื่อง แก่นเรื่องเป็นแกนหลักที่กวีใช้ในการวางโครงเรื่อง สร้างฉาก สร้างตัวละครดำเนินเรื่อง จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการแต่งเรื่อง เช่น แก่นเรื่องของรามเกียรติ์ คือ ธรรมะย่อมชนะอธรรม การที่ผู้อ่านจะสามารถสังเคราะห์แก่นเรื่องได้นั้นจะต้องอ่านจนจบเรื่อง

การวิจารณ์ลักษณะเด่นของวรรณคดีและวรรณกรรม

การวิจารณ์ ลักษณะเด่นของวรรณคดีและวรรณกรรม มีดังนี้

๑. วรรณคดีและวรรณกรรมแนวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งสดุดีพระเกียรติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของชาติอื่น ๆ เช่น ราชาริชา (พงศาวดารมอญ) สามก๊ก (พงศาวดารจีน) ผู้วิจารณ์อาจใช้ความรู้เชิงประวัติศาสตร์มาประกอบการวิจารณ์ โดยพิจารณาจากยุคสมัยของผู้แต่งในเวลานั้น และศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรม ตลอดจนใช้เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ประกอบการวิจารณ์ด้วย

๒. วรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตในสังคม ผู้วิจารณ์อาจใช้ความรู้ทางสังคมวิทยา โดยศึกษาพื้นฐานทางสังคมของผู้เขียน ตลอดจนอิทธิพลของสังคมที่มีต่อวรรณกรรม เช่น เศรษฐกิจ ประเพณี วัฒนธรรม การเมือง ความเชื่อ และค่านิยม วรรณคดีที่อาจใช้การวิจารณ์แนวนี้ เช่น เสภา ขุนช้างขุนแผน อิเหนา

การประเมินคุณค่าวรรณคดีและวรรณกรรม

วรรณคดีและวรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างความบันเทิงใจ และความจรรโลงใจให้แก่ผู้อ่าน ความบันเทิงใจ หมายถึง ความสนุกสนานเพลิดเพลินในเนื้อเรื่อง อ่านแล้วอารมณ์ ส่วนจรรโลงใจ คือ ชัดเกลาลงใจให้ชื่นบาน ผ่องแผ้ว ร่าเริง หายจากความเครียดกังวล ชื่นชอบหมองใจ วรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่ล่อลวงใจคนให้มีความสดชื่นรื่นเริง งดงาม รู้จักความจริง ความดี ความงามของชีวิต ดังนั้นคุณค่าวรรณคดีจึงมีหลายด้าน ทั้งคุณค่าทางเนื้อหา คุณค่าทางวรรณศิลป์ และคุณค่าทางสังคม ดังนี้

๑. คุณค่าด้านเนื้อหา

วรรณคดีและวรรณกรรมหากจะได้รับการยกย่องว่าแต่งดีแล้ว เนื้อหาจะต้องดีก่อนอันดับแรก เช่น เนื้อหาชวนสนุกสนาน โลดโผน ตื่นเต้น น่าติดตาม เช่น เรื่อง พระอภัยมณี หรือมีเนื้อหาของความขัดแย้งของตัวละครในวรรณคดี เช่น ขุนช้างกับขุนแผน หรือพยายายกับขุนช้าง นางสร้อยฟ้ากับศรีมาลา ทำให้คนรู้สึกซาบซึ้งใจว่าไม่เป็นไปดังใจหวัง ทำให้เนื้อเรื่องน่าติดตาม หรือเนื้อหาของความเป็นนักรบที่เก่งกล้าและเป็นนักรบอย่างเรื่อง อิเหนา หรือเนื้อเรื่องของประวัติศาสตร์แต่สามารถแต่งให้มีชีวิตชีวาน่าติดตามอย่างเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่ดีเด่นในด้านเนื้อหาทั้งสิ้น

๒. คุณค่าด้านวรรณศิลป์

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (๒๕๓๑) เขียนไว้ว่าวรรณคดี คือ ข้อเขียนที่แต่งขึ้นเป็นหนังสือ ซึ่งมีสำนวนโวหารเพราะพิริ้ว มีลักษณะเด่นในเชิงประพันธ์ นั่นคือ วรรณคดีมีวรรณศิลป์ วรรณศิลป์ แปลว่า หนังสือที่มีศิลปะ ซึ่งเป็นการแสดงออกให้ปรากฏขึ้นได้อย่างงดงามน่าฟังและเกิดอารมณ์สะท้อนใจ

การพิจารณาวรรณคดีและวรรณกรรมในด้านวรรณศิลป์ มักพิจารณาจากการใช้ถ้อยคำของกวีที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ โดยใช้ภาพพจน์ต่าง ๆ เช่น อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคคลวัต หรือเล่นคำ เล่นเสียงสัมผัสสระ เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ หรือใช้การซ้ำคำ

ตัวอย่าง

การใช้การซ้ำคำหรือซ้ำความในไตรภูมิพระร่วง เช่น

แดนเนื้อแดนใจ เดือดเนื้อเดือดใจ บ่มีทนแดดทนฝน

การใช้ภาพพจน์แบบอุปมาในสามก๊ก เช่น ความตายอุปมาเหมือนนอนหลับ

การพิจารณาถ้อยคำที่กวีใช้ เพื่อให้เกิดจินตภาพในขุนช้างขุนแผน เช่น พรรณนางทองประศรีว่า “ลงบันไดงนกตกนอกชาน” หรือพรรณนาขุนช้างว่า “เหงื่อออกโสมกลิ่นกระบาลโส”

๓. คุณค่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพิจารณาวรรณคดีและวรรณกรรมในด้านสังคมและวัฒนธรรม พิจารณาถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตัวละครในสังคมนั้น ๆ ยุคนั้น ๆ ว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร มีประเพณีและวัฒนธรรม เป็นอย่างไร ทำให้ได้เรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละครในยุคสมัยนั้น ๆ ด้วย เช่น บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตัวละครสมัยนั้นยังมีข้าทาสบริวารบ่าวไพร่ให้รับใช้อยู่ เช่น ขุนช้าง “พลางเรียกหาข้าไท อยู่ว่าอุ่น อีอุ่นอ้อมอีนิมอีสอน” หรือสะท้อนให้เห็นสังคมไทยในขุนช้างขุนแผนว่าตัวละครล้วนเป็น ครอบครัวของขุนนางทั้งสิ้น แม้แต่ในเรื่องสามก๊กก็จะสังเกตเห็นคุณค่าทางสังคมในด้านการใช้พาหนะของ สังคมสมัยนั้นว่าใช้ ม้า เกวียน ใช้อาวุธประเภทท้าว กระบี่ เกาทัณฑ์ ระยะทางนับเป็นเส้น ล้วนแต่เป็นภาพ ที่ทำให้ได้ศึกษาสังคมในสมัยนั้นไปด้วย

การสังเคราะห์ข้อคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม

ในเวลาอ่านวรรณคดีและวรรณกรรม นอกจากผู้อ่านได้รับรสของวรรณคดีจากเนื้อหา และด้านวรรณศิลป์แล้ว ผู้อ่านอาจสังเคราะห์สิ่งที่ได้จากวรรณคดีออกมาเป็นข้อคิดในวรรณคดีได้อีกด้วย จากคำพูด การกระทำของตัวละคร หรือการแก้ปัญหาของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านพลอยได้ข้อคิดจาก การอ่านไปด้วย เช่น เรื่องสามก๊กให้ข้อคิดว่า เราควรเป็นคนซื่อสัตย์ และกตัญญูให้เหมือนกวนอู หรือควรเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนอย่างเล่าปี่ เพราะเล่าปี่เป็นผู้ได้รับฉายาว่าเป็นผู้พนมมือให้คน ทุกชนชั้น ถ้าได้อ่านเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ก็อาจจะได้ข้อคิดว่า เราควรเป็นคนรักษาศีล ตั้งมั่นอยู่ใน ศีลธรรม ถ้าเป็นผู้บริหารบ้านเมืองก็ควรเป็นคนที่มีความดีคุณธรรม จะทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองและร่มเย็นเป็นสุข หรือถ้าอ่านเรื่อง สามัคคีเภทคำฉันท์ ข้อคิดที่ได้ก็คือ ควรมีความสามัคคีกัน ไม่ควรแตกสามัคคี เพราะจะเป็นผลร้ายต่อบ้านเมือง เป็นต้น

วรรณกรรมพื้นบ้านที่แสดงภูมิปัญญาทางภาษา

วรรณกรรมพื้นบ้านบทเพลง ลำนำวน สุภาชิต ปริศนาคำทายในแต่ละท้องถิ่นล้วนต้องใช้ภูมิปัญญา ทางภาษาในการสร้างผลงานเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมร่วมกัน เช่น ใช้ในการอบรม สั่งสอน การประกอบพิธีกรรม การละเล่น การบันเทิงต่าง ๆ ในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว และร้อยกรอง ทั้งที่เป็นนิทาน นิยาย ตำนาน บทเพลง บทร้องเล่น บทเห่กล่อม ตลอดจนบทสวด บททำขวัญของแต่ละภาค

ตัวอย่างบทกล่อมเด็ก

เจ้านกกาเหว่าเอ๋ย ไซ้ให้แม่กา**ฟัก** แม่กาหลง**รัก** เลี้ยงดังลูกในอุทร คาบเอาข้าวมา**เผื่อ** คาบเอา**เหยื่อ**มา**ป้อน** ปีกหางเจ้ายัง**อ่อน**

เพ็งจะสอน**บิน** พาลูกเที่ยว**หากิน**ตามลำธาร

จะเห็นว่ามีการใช้ถ้อยคำสัมผัสคล้องจองกัน เป็นการใช้ภูมิปัญญาทางภาษาในการแต่งคำประพันธ์ นอกจากนี้วรรณกรรมพื้นบ้านยังแสดงถึงวัฒนธรรม และภาษาถิ่น ดังนี้

๑. ภาษากับวัฒนธรรม

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ รวมทั้งเครื่องมือ สิ่งประดิษฐ์ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติในสังคม และถ่ายทอดทางสังคม เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวไทยภูเขา วัฒนธรรมการแต่งกาย

ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีแบบแผน ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และมีการสืบทอดเป็นประเพณี

๒. ภาษาถิ่น

ภาษาถิ่น เป็นภาษาเดิมของชาวบ้านที่ใช้พูดกันในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นถิ่นเหนือ ถิ่นอีสาน ถิ่นใต้ บางครั้งคำเดียวกัน ความหมายต่างแล้วยังใช้สำเนียงต่างกันอีกด้วย แต่เราสามารถสื่อสารให้เข้าใจ กันได้ เช่น สำเนียงภาคกลางบอกคำว่า “รัก” ถิ่นเหนือใช้ว่า “ฮัก” ถิ่นใต้ว่า “หลัก” ถิ่นอีสานว่า “ฮัก” แต่ความหมายเดียวกันว่า “รัก” แม้จะใช้สำเนียงแตกต่างกัน

ภาษาถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น การสร้างสรรค์วรรณกรรมพื้นบ้าน บทเพลง ลำนำวน สุภาชิต ย่อมต้องใช้ภาษาถิ่นของภาคนั้น ๆ ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประจำถิ่น นั้น ๆ ด้วย การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน นอกจากจะได้เรียนรู้ภาษาถิ่น และภูมิปัญญาทางภาษาแล้ว เรายังได้เรียนรู้คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นอีกด้วย

ตัวอย่างวรรณกรรมพื้นบ้าน

๑. ปริศนาคำทาย ที่เกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรม ภาษาถิ่น เช่น

๑.๑ อะไรเอ๋ย ไปบ่กลับ หลับบ่ตื่น พ้นบ่มี หินบ่พัน

เฉลย คนตาย

๑.๒ อะไรเอ๋ย ลีคนหาม สามคนแห่ สองคน อยู่ใกล้ แต่คนหนึ่งอยู่ไกล

เฉลย อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ บุญ บาป นิพพาน

๑.๓ **ไอ้ไทรหา** คั่วแล้วแกงกินแล้ว ยังเตโลกแก้ว ปล้ำไทร โครงเครง (ภาษาใต้)

เฉลย รูปหนังตะลุง

หนังตะลุง

๑.๔ อะไรเอ่ย หัวเป็นหนาม ถามบ่ปาก (ภาษาเหนือ)

เฉลย พระพุทธรูป

๑.๕ อะไรเอ่ย สีสายยานโตงเตง ข้างนอกร้องเพลง ข้างในร้องไห้

เฉลย กล่อมเด็กในเปล

๒. เพลงกล่อมเด็ก ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ภาษาถิ่น

๒.๑ เพลงกล่อมเด็กภาคอีสาน

อีเก็งเดือนดาว

อีเก็งเดือนดาว

ผู้เฒ่าเป่าแคน

กุดจีไถนา

ผู้สาว**ดำ**เข้า

ตักแตนเป่าปี่

แมงดาตุ้มโมง

ภาษาถิ่นอีสาน อีเก็ง = พระจันทร์ ดำเข้า = ดำข้าว
 ผู้เฒ่า = คนแก่ กุดจี = แมงชนิดหนึ่ง

๒.๒ เพลงกล่อมเด็กภาคใต้

เพลงน้องนอน

ฮา...เอ้อ...น้องนอนเหอ

แม่เชื้อทั้งหลาย

แม่เชื้ออย่าได้หลอกหลอน

เชิญรักษาเจ้า

นอนให้สบาย

จงรักษาเจ้า

โคกกาอาวุธเจ้านอนเล่า

ขวัญข้าวเจ้านอน เอ้อ...เหอ

ภาษาถิ่นใต้

แม่เชื้อ = แม่เชื้อ (เทวดาหรือผีที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ดูแลรักษาทารก)
ขวัญข้าว = คำเรียกเด็กว่าขวัญข้าว

๒.๓ เพลงกล่อมเด็กภาคเหนือ

เพลงอ้อจา

อ้ออ้อจ้จา

ไปเก็บ**มะ**ลั่นใส่**ขี้**มาแขวน

น้องอย่าได้อ้อนแม่**ไฮ**บ่มา

หลับสองตาแม่ไปนานอกบ้าน

ไปเก็บ**มะ**แหนใส่**ขี้**มาต้อน

หื้อน้องหลับสองตา

ภาษาถิ่นเหนือ มะลั่น = ผักชนิดหนึ่ง ขี้ = ตะกร้า มะแหน = ต้นสมอพิเภก
 ไฮ = ไร่ หื้อ = ให้ ต้า = ตา

๒.๔ เพลงกล่อมเด็กภาคกลาง

เจ้าเนื้อละมุน

เจ้าเนื้อละมุนเอ๋ย

แม่มีให้ผู้ใดมาต้อง

ทองดีเจ้าคนเดียวเอ๋ย

เนื้อเจ้าอุ่นเหมือนล่ำลี

เนื้อเจ้าจะหมองศรี

จะเห็นว่าเพลงกล่อมเด็กพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นถึงภาษาถิ่นและวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมในแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

๓. นิทานพื้นบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตไทยมีดังนี้

๓.๑ นิทานพื้นบ้านภาคกลาง ได้แก่ พระยาทรงพระยาพาน พระรถเมรีหรือนางสิบสอง ปลาย่างทอง พระนางสร้อยดอกหมาก

๓.๒ นิทานพื้นบ้านภาคใต้ ได้แก่ เกาะหนูเกาะแมว ตาม่องล่าย ตำนานอ่าวพระนาง เขานางหงส์

๓.๓ นิทานพื้นบ้านภาคเหนือ ได้แก่ จำปาสีตัน เต้าน้อยของคำ ถ้ำผานางคอย

๓.๔ นิทานพื้นบ้านภาคอีสาน ได้แก่ ผาแดงนางไอ่ ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ นิทานเรื่องทุ่งปะหลาน (ทุ่งกุลาร้องไห้) ท้าวประจิดกับนางอรพิม

ศาลพระนางสร้อยดอกหมาก วัดพนัญเชิง

ถ้ำผานางคอย จังหวัดแพร่

นิทานพื้นบ้านหลายเรื่องสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยมีวิถีชีวิตเป็นสังคมเกษตร มีการทำไร่ไถนา จับปลา เช่นเรื่องก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ ลูกชายไปไถนาหรือปลาย่างทอง กล่าวถึงการจับปลา ส่วนทางภาคอีสานสะท้อนให้เห็นว่าสังคมขาดแคลนน้ำใช้ เช่น นิทานเรื่อง ทุ่งปะหลาน (ทุ่งกุลาร้องไห้)

สรุปความรู้

๑. การวิเคราะห์ หมายถึง การแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาให้ถ่องแท้ โดยใช้หลักความรู้หรือทฤษฎีให้ตรงกับเรื่องที่จะวิเคราะห์นั้น โดยต้องอ่านและเข้าใจวรรณคดีหรือเรื่องให้อ่านให้ชัดเจนก่อน
๒. การวิจารณ์ หมายถึง การให้คำตัดสินคุณภาพของหนังสือว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร โดยอธิบายลักษณะของหนังสือให้ผู้อ่านเข้าใจทุกแง่มุม และประเมินค่าหนังสือโดยปราศจากอคติ
๓. การแต่งวรรณคดีมีจุดมุ่งหมายหลายประการ เช่น เพื่อสวดดีความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์หรือนักรบของชาติ เพื่อศาสนา เพื่อการละเล่นหรือการมหรสพ และเพื่อความรักชาติ
๔. การพิจารณาวรรณคดีและวรรณกรรมด้านรูปแบบ คือ พิจารณาว่าเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ส่วนด้านเนื้อหาพิจารณาว่าเป็นบันเทิงคดี หรือสารคดี ประเภทบันเทิงคดีควรพิจารณาเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทเจรจา และแก่นเรื่อง
๕. การวิจารณ์ลักษณะเด่นของวรรณคดีและวรรณกรรมมีหลัก คือ ถ้าเป็นเรื่องในแนวประวัติศาสตร์ อาจใช้ความรู้เชิงประวัติศาสตร์มาประกอบการวิจารณ์ ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตในสังคมอาจวิจารณ์แนวสังคมวิทยา โดยศึกษาพื้นฐานของสังคม อิทธิพลของสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมประกอบการวิจารณ์
๖. การประเมินค่าของวรรณคดีและวรรณกรรม ควรประเมินคุณค่าด้านเนื้อหา คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม
๗. วรรณกรรมพื้นบ้านทั้งที่เป็นบทเพลง ลำานวน สุภาษิต ปริศนาคำทาย บทร้องเล่น บทเห่กล่อม นิทาน ตำนาน ล้วนต้องใช้ภูมิปัญญาทางภาษาในการสร้างสรรค์ผลงาน เพื่อใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม เช่น การอบรมสั่งสอน การประกอบพิธีกรรม การละเล่น
๘. ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และภาษาถิ่นก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประจำถิ่น วรรณกรรมพื้นบ้านแสดงให้เห็นทั้งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางภาษาของท้องถิ่นด้วย

ความรู้เพิ่มเติม

๑. คุณสมบัติของนักอ่านที่เป็นนักวิจารณ์ มีดังนี้
 - ๑.๑ เป็นผู้ที่มีนิสัยรักการอ่าน
 - ๑.๒ เป็นผู้รู้จักเปรียบเทียบเรื่องให้อ่านกับเรื่องอื่น ๆ
 - ๑.๓ เป็นผู้มีความสามารถในการเขียนหรือพูด
 - ๑.๔ เป็นผู้มีความเที่ยงตรง มีใจเป็นกลาง ปราศจากอคติ
 - ๑.๕ เป็นผู้มีความรู้ในแนวการวิจารณ์ต่าง ๆ เช่น แนวประวัติศาสตร์ แนวสังคมวิทยา แนวจิตวิทยา แนวภาษาศาสตร์ หรือแนวชีวประวัติ

๒. การอ่านวรรณกรรมทำให้เราเข้าใจชีวิตมนุษย์ได้มากขึ้น ศิลปะมีสื่อแสดงต่าง ๆ กัน เช่น ภาพวาดใช้เส้นและสี ดนตรีใช้เสียงและจังหวะ วรรณกรรมใช้ภาษาในการแสดงออก เนื้อหาของศิลปะและวรรณกรรมได้มาจากชีวิตมนุษย์นั่นเอง มนุษย์รู้สึกสะท้อนใจหรือประทับใจเรื่องใด ก็ถ่ายทอดความคิดออกมาเป็นเรื่องราวในงานศิลปะต่าง ๆ กัน การชมภาพวาด ฟังดนตรี อ่านวรรณกรรม อาจทำให้เราเข้าใจชีวิตมนุษย์ได้ดีขึ้น โดยเฉพาะความรู้สึกลึกซึ้งต่าง ๆ ของผู้วาดศิลปะ ผู้สร้างและแต่งเพลง ผู้เขียนวรรณกรรมหรือตัวละครในวรรณกรรมนั้น

เว็บไซต์แนะนำ

หลักการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม :

http://www.enfe.go.th/enfe_2548/thai/thai05/thai51030.html

ทบทวนชวนคิด

๑. ให้นักเรียนอธิบายความหมายของ “การวิเคราะห์” และ “การวิจารณ์” พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบให้เห็นจริง
๒. ให้นักเรียนยกตัวอย่าง บันเทิงคดีและสารคดี มาอย่างละ ๓ ชื่อ พร้อมทั้งให้เหตุผลว่าเหตุใดจึงจัดเป็นงานเขียนประเภทนั้น ๆ
๓. การประเมินคุณค่าวรรณคดีและวรรณกรรม ควรประเมินด้านใดบ้าง อธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ
๔. ให้นักเรียนยกตัวอย่าง วรรณกรรมพื้นบ้าน บทร้องเล่นของเด็ก หรือบทเพลงพื้นบ้าน ที่ท่านรู้จักมา ๑ ชื่อ พร้อมอธิบายว่าแสดงภูมิปัญญาทางภาษาอย่างไร

กิจกรรมเสนอแนะ

๑. ให้นักเรียนไปทัศนศึกษาตามจังหวัดต่าง ๆ ในท้องถิ่นนั้นเพื่อศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน หรือ เพลงพื้นบ้านต่าง ๆ แล้วทำรายงานส่ง
๒. ให้นักเรียนจัดนิทรรศการ การละเล่นพื้นบ้าน สาธิตวิธีการแสดง เช่น เพลงฉ่อย เพลงอีแซว เพลงลำตัด
๓. ให้นักเรียนชมวิดีโอทัศน์เกี่ยวกับการแสดงต่าง ๆ เช่น การละเล่นของเด็กสมัยก่อน บทเห่กล่อมแต่ละภาค
๔. ให้นักเรียนจัดอภิปรายเรื่อง “การอ่านวรรณคดีและวรรณกรรมทำให้เข้าใจชีวิตมนุษย์”

บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน

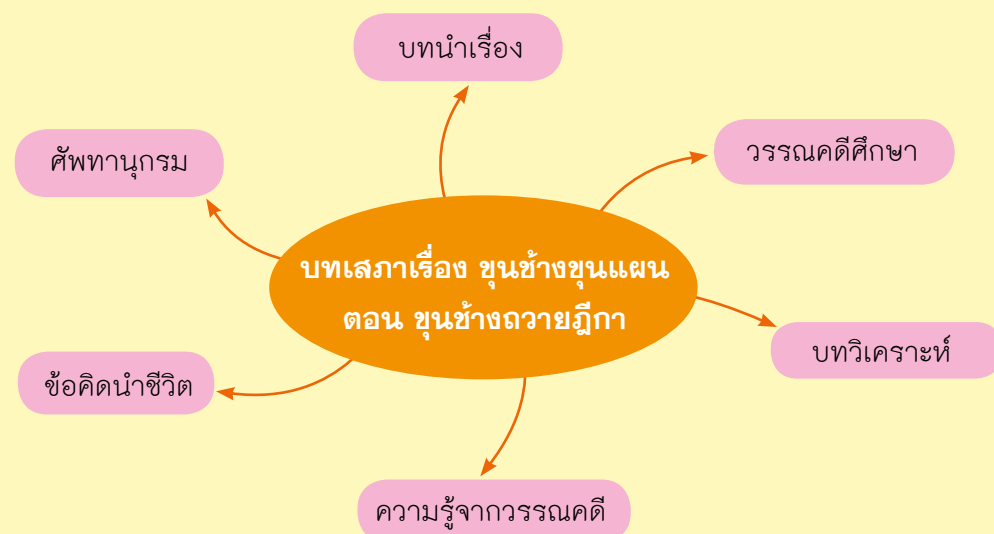
ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

หน่วยการเรียนรู้
๑

ตัวชี้วัด

- วิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตามหลักการวิจารณ์เบื้องต้น (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๑)
- วิเคราะห์ลักษณะเด่นของวรรณคดี เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของสังคมในอดีต (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๒)
- วิเคราะห์และประเมินคุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณคดีและวรรณกรรมในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๓)
- สังเคราะห์ข้อคิดจากวรรณคดี และวรรณกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๔)
- รวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านและอธิบายภูมิปัญญาทางภาษา (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๕)
- ท่องจำและบอกคุณค่าบทอาขยานตามที่กำหนด และบทร้อยกรองที่มีคุณค่าตามความสนใจ และนำไปใช้อ้างอิง (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๖)

แผนผังสาระการเรียนรู้

บทนำเรื่อง

บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดกลอนเสภาที่ดีเลิศทั้งในด้านกระบวนกลอนและด้านเนื้อเรื่อง ลักษณะของกลอนเสภาเป็นคำประพันธ์ชนิดกลอนสุภาพ ใช้ขับในโอกาสหรือวาระสำคัญต่าง ๆ หรือในงานบุญ บทเสภามีหลายเรื่องนอกจากบทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนแล้วยังมี บทเสภาเรื่อง พระราชพงศาวดาร บทเสภาเรื่อง อาบุญหะชัน บทเสภาเรื่อง พระยาราชวังสัน แต่ในบรรดาบทเสภาทั้งหลาย บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับความนิยมแพร่หลายมากที่สุด

ที่มาของเรื่อง

บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เป็นตำนานเล่าสืบกันมาในเมืองสุพรรณบุรีและกาญจนบุรี มีเค้ามาจากเรื่องจริง ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏชัดอยู่ใน “คำให้การชาวกรุงเก่า” ซึ่งเป็นหนังสือพงศาวดารกล่าวถึงขุนแผนทหารเอกของสมเด็จพระพันวษา (เป็นพระนามประกอบเกียรติยศสำหรับเรียกพระเจ้าแผ่นดินไม่ใช่พระนามเฉพาะของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง) ในพงศาวดาร กล่าวถึงพระเจ้าล้านช้าง (พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต) ทรงหวังจะเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จึงทรงส่งพระราชธิดามาถวายแด่สมเด็จพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบข่าวจึงส่งกองทัพมาดักชิงพระราชธิดาพระเจ้าล้านช้าง สมเด็จพระพันวษาจึงโปรดให้ขุนแผนยกกองทัพไปปราบเจ้านครเชียงใหม่ ขุนแผนได้ชัยชนะนำพระราชธิดาของพระเจ้าล้านช้างมาถวายสมเด็จพระพันวษาและได้รับพระราชทานรางวัลมากมาย

บทเสภาแต่ละตอนซึ่งมีมาแต่ครั้งอยุธยาได้สูญหายไปเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ชำระสำนวนที่มี และโปรดให้กวีในรัชสมัยแต่งบทเสภาตอนต่าง ๆ บทเสภาทั้งหมดได้รับการรวบรวมสมบูรณ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ตอน ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ตอน ขุนแผนพานางวันทองหนี และตอน พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงพระนิพนธ์ ตอน ขุนช้าง ขอนางพิม และตอน ขุนช้างตามนางวันทอง ตอน กำเนิดพลายงาม เป็นสำนวนของสุนทรภู่ สำหรับตอน ขุนช้างถวายฎีกา ที่นำมาเป็นบทเรียนนี้ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่เป็นหนึ่งใน ๘ ตอนที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าแต่งดีเป็นเยี่ยม เพราะกระบวนกลอนสี่สรวทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ และเด่นในกระบวนเล่าเรื่องที่มีการเล่าเรื่องย้อนหลังให้ผู้อ่านได้ทราบความเป็นมาของเรื่องราวในตอนปัจจุบัน

ประเพณีการขับเสภา

ข้อความในกฎมนเทียรบาลรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้กล่าวไว้ในพระราชกิจจานุกิจในสมัยนั้นว่า “หกทุ่มเบิกเสภาดนตรี เจ็ดทุ่มเบิกนิยาย” แสดงว่ามีการเล่นเสภามานานแล้ว และเข้าใจว่า

ไทยคงได้รับประเพณีการขับเสภามาจากอินเดีย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าประเพณีการขับเสภาคงมาจากการ เล่านิทาน ต่อมานำนิทานมาขับเป็นลำนำ โดยนันทนาการ มาแต่งเป็นกลอน ภายหลังใช้กรับเป็นเครื่องประกอบการ ขับ เพื่อให้ฟังไพเราะและเพลิดเพลินมากยิ่งขึ้น

การขับเสภา

เนื้อเรื่องย่อขุนช้างขุนแผน

เรื่องนี้เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระพันวษา (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - พ.ศ. ๒๐๗๒) ตำนานเดิมเล่าเพียงว่า ทหารเอกตำแหน่งขุนแผนรับราชการ ในรัชกาลสมเด็จพระพันวษา ภายหลังได้ถวายดาบฟ้าฟื้นแด่สมเด็จพระพันวษา จากเค้าเรื่องเดิม มีผู้แต่งเรื่องให้สนุกสนาน มีการแย่งชิงหญิงสาวระหว่างหญิงหนึ่งกับชายสอง ทำให้มีผู้ติดตามเรื่องกันมาก เรื่องหนึ่ง

ภาพตัวละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ในพระอุโบสถวัดป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี

เนื้อเรื่องย่อของบทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงกำเนิดของเด็กสามคนที่เล่นเป็นเพื่อนเล่นกัน คือ นางพิมพิลาไลย พลายแก้ว และขุนช้าง ในจังหวัดสุพรรณบุรี ทั้งสามคนมีบิดารับราชการเป็นทหาร ดังนี้ นางพิมพิลาไลยมีบิดา คือ พันศรโยธา และมารดาชื่อนางศรีประจัน พลายแก้ว (ขุนแผน) มีบิดาคือ ขุนไกรพลพ่าย มารดาชื่อนางทองประศรี ส่วนขุนช้างมีบิดา คือ ขุนศรีวิชัย และมารดาชื่อนางเทพทอง เด็กทั้ง ๓ คน เป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็ก ต่อมากำพร้าพ่ออันเนื่องมาจาก พันศรโยธาป่วยเป็นไข้ป่าตาย ขุนศรีวิชัยถูกโจรปล้นบ้านแล้วถูกฆ่าตาย ส่วนขุนไกรพลพ่ายถูกประหารชีวิตเนื่องจากฆ่าฝูงควายที่ไปออกกันหน้าพระที่นั่ง สมเด็จพระพันวษาก็ทรงสั่งให้ประหารชีวิต นางทองประศรีต้องพา พลายแก้วหลบหนีอาญาหลวงไปอยู่จังหวัดกาญจนบุรี เพราะบ้านและทรัพย์สมบัติถูกริบเอาเข้าหลวง เนื่องจากขุนไกรพลพ่ายทำผิด

เมื่อพลายแก้วโตเป็นหนุ่มได้มีโอกาสไปบวชเป็นเณรที่วัดป่าเลไลยก์ และได้พบกับนางพิมพิลาไลยอีกครั้งหนึ่ง คราวนั้นนางพิมได้เติบโตเป็นสาวงาม เณรแก้วจึงมีใจรักนางพิมจนแอบสีกและลอบขึ้นไปหานางบนเรือน ส่วนขุนช้างผู้ร้ายรายแต่หน้าตาอัปลักษณ์ ได้แต่งงานกับนางแก่นแก้วไม่นานนางแก่นแก้วก็ป่วยตาย ขุนช้างหลงรักนางพิมเช่นกันจึงอ้อนวอนนางเทพทองให้ไปสู่ขอนางพิม นางพิมจึงให้สายทองซึ่งเป็นพี่เลี้ยงส่งข่าวให้พลายแก้วรีบชิงมาสู่ขอก่อน นางทองประศรีมารดาของพลายแก้วจึงมาสู่ขอนางพิม พลายแก้วกับนางพิมจึงได้แต่งงานกัน

ครั้นเข้าหอเพียงสองวัน อยู่ยงเกิดศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ พลายแก้วจึงต้องนำกองทัพไปรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ นางพิมตรอมใจเรื่องพลายแก้วจนล้มป่วยลง และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วันทอง” ส่วนขุนช้างมีความพยายามไปมาหาสู่นางพิม และหลอกว่าพลายแก้วเสียชีวิตแล้ว นางศรีประจันมารดานางวันทองกล่าวว่านางวันทองจะถูกจับเป็นม่ายหลวง จึงตัดสินใจให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้าง นางวันทองพยายามประวิงเวลาจนกระทั่งพลายแก้วชนะศึกกลับมา

เมื่อพลายแก้วชนะศึกได้รับตำแหน่งเป็นขุนแผน ได้พานางลาวทองซึ่งเป็นภรรยากลับมาด้วย นางวันทองทั้งโกรธและเสียใจจึงตัดพ้อต่อว่าขุนแผน เมื่อนางวันทองกับนางลาวทองทะเลาะกัน ขุนแผนโกรธจึงพานางลาวทองไปหามารดาที่จังหวัดกาญจนบุรี นางวันทองจึงต้องถูกบังคับให้เข้าหอกับขุนช้าง

อีก ๒ วันต่อมาขุนแผนนึกถึงนางวันทองจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้าง ขุนแผนแค้นใจและรังเกียจที่เห็นนางวันทองนอนคู่อยู่กับขุนช้าง จึงได้แต่ด่าประจานนางวันทองและขุนช้างให้คนอื่นได้รับรู้ แล้วเดินทางกลับไปกาญจนบุรี

ขุนช้างคิดหาทางแก้แค้นขุนแผนโดยสร้างทำดีด้วยรับฝากเวรขุนแผนเพื่อให้ขุนแผนไปเฝ้าใช้นางลาวทอง ครั้นสมเด็จพระพันวษารับสั่งถึงขุนแผน ขุนช้างกราบทูลว่าขุนแผนหนีเวร สมเด็จพระพันวษาก็ทรงสั่งให้ขุนแผนออกตระเวนด่านอยู่ชายแดน และนำตัวนางลาวทองมาไว้ในวัง

ฝ่ายขุนแผนแค้นขุนช้างจึงคิดจะชิงตัวนางวันทองคืนมา เมื่อหาของวิเศษ ๓ อย่างได้ครบ คือ ดาบฟ้าฟื้น ม้าสีหมอกและกุมารทองแล้ว ขุนแผนจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างอีกครั้งหนึ่ง ขุนแผนเข้าห้องมืดไปพบนางแก้วกิริยาซึ่งเป็นธิดาเจ้าเมืองสุโขทัยที่บิดาส่งตัวมาชดเชยดอกเพราะเป็นหนี้ขุนช้าง ขุนแผนจึงได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา จากนั้นก็เข้าไปพาตัวนางวันทองไปไปด้วยกัน

ขุนแผนกับนางวันทองระหกระเหินอยู่ในป่า ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพที่สมเด็จพระพันวษาส่งมาจับกุมตนจึงถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ เพราะต่อสู้กับทหารหลวง ครั้นนางวันทองมีครรภ์แก่ ขุนแผนจึงคิดเข้ามอบตัวโดยไปหาพระพิຈิตรเพื่อขอให้ส่งตนไปสู่คดีในกรุงศรีอยุธยาระหว่างทางได้พบนางแก้วกิริยาซึ่งไถ่ตัวจากขุนช้างแล้วนางขอติดตามขุนแผนไปด้วย จมื่นศรีนำขุนแผนและนางวันทองขึ้นกราบทูลสมเด็จพระพันวษาทรงตัดสินให้ขุนแผนชนะความ ให้นางวันทองกลับคืนไปอยู่กับขุนแผน ส่วนขุนช้างถูกปรับไหม

ต่อมาขุนแผนคิดถึงนางลาวทอง จึงขอพระราชทานนางคืน สมเด็จพระพันวษาก็รับสั่งให้จำคุกขุนแผน นางแก้วกิริยาปลุกทักข้านอกเป็นที่พักเพื่อตนจะได้คอยปรนนิบัติขุนแผน ส่วนขุนแผนแม้มีเวทมนตร์คาถาก็มิได้สะเดาะไซ้ตรวนหนีแต่อย่างใด เพราะมีความจงรักภักดีพระมหากษัตริย์

นางวันทองเมื่ออยู่กับจมื่นศรี วันหนึ่งได้ออกไปเยี่ยมขุนแผนแต่ถูกบ่าวไพร่ของขุนช้างจับไปอยู่สุพรรณบุรีกับขุนช้าง นางวันทองจึงต้องอยู่บ้านขุนช้างจนกระทั่งคลอดลูกชายชื่อว่า พลายงาม

เมื่อพลายงามยังเป็นเด็กหน้าตาน่ารัก ขุนช้างรู้ว่าไม่ใช่ลูก จึงลวงพลายงามไปฆ่า แต่ผีพรายของขุนแผนมาช่วยไว้ทัน นางวันทองตามหาพลายงามจนพบ และเล่าให้พลายงามฟังว่า ขุนแผนเป็นพ่อมีอายุอยู่ที่กาญจนบุรีให้พลายงามเดินทางไปอยู่กับย่า นางทองประศรีผู้เป็นย่าเมื่อได้พบกับพลายงาม ก็พาพลายงามไปเยี่ยมขุนแผนในคุก พลายงามได้เรียนวิชาตามตำราของขุนแผน หลังจากโกนจุกพลายงามอายุได้ ๑๓ ปี นางทองประศรีจึงพาพลายงามไปฝากตัวกับจมื่นศรี เพื่อถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

ต่อมากรุงศรีอยุธยาทำศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ เนื่องจากพระเจ้าเชียงใหม่ชิงนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้าล้านช้างที่ตั้งใจจะถวายสมเด็จพระพันวษา พลายงามกราบทูลอาสาและขอพระราชทานขุนแผนให้ไปช่วยศึกด้วย ขณะที่ขุนแผนและพลายงามจะไปทำศึก นางแก้วกิริยาได้คลอดบุตรชายให้ชื่อว่า พลายชุมพล

ครั้นขุนแผนและพลายงามมาทำศึกเดินทางมาถึงเมืองพิຈิตร พลายงามพบรักกับนางศรีมาลาธิดาของพระพิຈิตรกับนางศรีบุษบา และได้หมั้นหมายกันไว้ ขุนแผนและพลายงามได้ช่วยชนะในการทำศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ ขุนแผนได้รับแต่งตั้งเป็นพระสุรินทราภไชยมไหสุริย์ภักดีครองเมืองกาญจนบุรี ส่วนพลายงามได้เป็นจมื่นไวยวรนาถ ได้รับพระราชทานนางสร้อยฟ้าพระราชธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ด้วย

ในงานแต่งงานของจมื่นไวยกับนางศรีมาลา นางวันทองและขุนช้างมาช่วยงาน ขุนช้างเมาเหล้าจึงทะเลาะวิวาทกับจมื่นไวยและถูกทำร้าย ขุนช้างจึงไปถวายฎีกา สมเด็จพระพันวษาโปรดให้ไต่สวนตัดสิน

ความโดยการดำเนินาพิสูจน์ ขุนช้างแพ้ ต้องโทษประหารชีวิต นางวันทองขอร้องจำเนไวยให้ขอพระราชทานอภัยโทษ ขุนช้างจึงรอดชีวิตมาได้ ครั้นต่อมาจมื่นไวยคิดถึงมารดา จึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองมาอยู่ด้วย ขุนช้างเข้าถวายฎีกา สมเด็จพระพันวษาให้นางวันทองตัดสินไวจำจะอยู่กับขุนช้างหรือขุนแผนหรือพลายงาม นางวันทองตัดสินไจไม่ได้ จึงถูกลงโทษประหารชีวิต

เนื้อเรื่องย่อตอน ขุนช้างถวายฎีกา

จมื่นไวยวรนาถคิดถึงมารดา เพราะขณะนั้นตนมีความพรั่งพร้อม มีข้าทาสบริวาร มีภรรยา ๒ คน คือ นางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้า มีบิดาคือขุนแผน ขาดแต่มารดา จึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อไปพานางวันทองมาอยู่ด้วย นางวันทองถูกลูกชู้จึงจำใจมาด้วย จมื่นไวยให้คนของตนมาส่งข่าวขุนช้างว่าตนป่วยขอแม่ให้ไปดูแล ขุนช้างรู้ทันและโกรธแค้นจึงร่างหนังสือถวายฎีกาต่อสมเด็จพระพันวษา ในขณะที่พระองค์เพิ่งเสด็จกลับจากประพาสและยังประทับอยู่ในเรือ ขุนช้างลอบคองเข้าไปถวายหนังสือ สมเด็จพระพันวษาก็รับสั่งให้ไบบยขุนช้าง ๓๐ ที่ ในฐานะที่ไม่รู้จักกาลเทศะ

ส่วนนางวันทองเกิดนิมิตฝันและมีลางร้ายต่าง ๆ ขุนแผนจึงเสกขี้ผึ้งให้นางวันทองทาปากและกินหมากที่เสกด้วยเวทมนตร์พร้อมทั้งกระแจะจันทร์เจิมหน้า ก่อนเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา

สมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้นางวันทองเลือกว่าจะอยู่กับใคร ขุนช้าง ขุนแผน หรือจมื่นไวย นางวันทองตัดสินไจไม่ถูกทำให้สมเด็จพระพันวษาก็รำคาญมากเพราะทรงเห็นว่านางวันทองเป็นหญิงละโมภตัณหา จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนาง

บทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

จะกล่าวถึงโฉมเจ้าพลายงาม

กลับมาอยู่บ้านสำราญครัน
พร้อมญาติขาดอยู่แต่มารดา
ไฉ่ว่าแม่วันทองช่างหมองนวล
เออเนื่อเคราะห์กรรมมานำผิด
ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง
รูปร่างวิปริตผิดกว่าคน
ทั้งใจคอชั่วโหดโหดไรรู้

เมื่อเป็นความชนะขุนช้างนั้น

เกษมสันต์สองสมภิมย์ยวน
นึกนึกตรึกตรวเลห้อยหวาน
ไม่สมควรเคียงคู่กับขุนช้าง
น่ายามมิตรหมองไจไม่หายหมาง
แต่แม่ไปแนบข้างคนจัญไร
ทรพลอัปรีไจไม่ได้
ช่างไปหลงรักไครไจไจเป็นไจ

สมเด็จพระพันวษาชำระความขุนช้างกับพลายงาม

วันนั้นแพูกูเมื่อดำน้า
แสนแค้นด้วยมารดาอย่าปราณี
แค้นแม่จ่าจะแก้ให้หายแค้น
หมายจิตคิดจะให้มันบรรลัย
อย่าเลยจะรับแม่กลับมา
พรากให้พ้นคนอุปาทาชาติอัปรีดิ์
อัดอิดอียดด้วยขัดใจ
เข้าห้องหวนละห้อยคอยเวลา
เงียบลัศว์จับตบทวิบาท
น้ำค้างตกกระเซ็นเย็นเยือกใจ
ไต่ย็นเสียงฆ้องย่าประจำวัง
คะเนนย่ำยามได้สามครา
ฟ้าขาวดาวเด่นดวงสว่าง
จึงเช่นเหล่าข้าวปลาให้พรายกิน
ลงยันตร์ราชเอาปะอก
เป่ามนตร์เบื่องบนข่มมัว
จับดาบเคยปราบณรงค์รบ
ลงจากเรือนไปมิได้ช้า

๑ เห็นคนนอนล่อมอ้อมเป็นวง
กองไฟสว่างดังกลางวัน
จึงร้ายมนตรามหาสะกด
ภูตพรายนายขุนช้างวางวิ้งพรุ

ก็กริ้วซ้ำจะฆ่าให้เป็นผี
ให้ไปขอชีวิตขุนช้างไว้
ไม่ทดแทนอ้ายขุนช้างบ้างไม่ได้
ไม่สนใจจำเพาะเคราะห์มันดี
ให้อยู่ด้วยบิดาเกษมศรี
ยิ่งคิดก็ยิ่งมีความโกรธา
เมื่อไรจะวันจะลับหล้า
จนสุริยาเลี้ยวลับเมรุไกร
ดาวดาษเดือนสว่างกระจ่างไข
ส่งดเสียงคนใครไม่พูดจา
ลอยลมล่องดังถึงเคหา
ดูเวลาปลอดท่วงทักทิน
จันทร์กระจ่างทรงกลมดนมกลืน
เสกขมึ้นว่านยาเข้าหาตัว
หยิบยกมวงคลขึ้นใส่หัว
พรายยั่วชวนใจให้เคลคลา
เสร็จครบบริกรรมพระคาถา
รีบมาถึงบ้านขุนช้างพลัน
ประตูลั่นมันคงขบรวักกัน
หมายสำคัญตรงมาหน้าประตู
เลื่อมหมดอาถรรพณ์ที่ฝังอยู่
คนผู้ในบ้านก็ชานชเอะ

ทั้งชายหญิงง่วงมลัมหลับ
จีปลาคาไฟมันไหลเลอะ
ใช้พรายทอดกลอนถอนลื้ม
ย่างเท้าก้าวไปในทันที
มีแต่หลับเพ้อเมเมอฝัน
ผู้คนเงียบล้าเนียงเสียงแต่กรน
จุดเทียนสะกดข้าวสารปราย
สะเดาะดาลบานเปิดหน้าต่าง
หอมหวนอวลอบบุปผชาติ
เรณูฟุ้งร่อนขจรใจ
ข้าไทนอนหลับลงทับกัน
กระจกจากหลากสลั้วบับแววมว
มานมูลี่มีจากประจำกัน
ชมพลางย่างเยื้องช้าเลื่องมา
นิ่งนอนอยู่บนเตียงเคียงขุนช้าง
เจ็บใจดังหัวใจจะพังพอง
จะใคร่ถีบขุนช้างที่กลางตัว
พลางนั่งลงนอนบอภิวันทน์
โอ้แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย
เวรกรรมนำไปไม่ร้างรอ
มันไปจุดมารดาเอามาไว้
ที่ทำแค้นกูจะแทนให้ทันตา
เป่าลงด้วยพระเวทวิทยา
ดาบไล่ฝึกไว้ไม่เคลื่อนคลาย

๑ ครานั้นจึงเฒ่าเจ้าวันทอง
ตื่นพลางทางช้าเลื่องนัยน์ตามา
ล้าคัญคิดว่าผู้ร้ายให้หนักกลัว
ชวนชบหลบลองมาหมอบเมียง
อะไรแม่แซ่ร้องทั้งห้องนอน
จะร้องไยไซ้ใครผู้ร้ายมา

๑ ครานั้นวันทองพ้องโสภา
ลูกออกมาพลันด้วยทันใด

นอนทับคว่ำหางายกันเประอะ
โงกเอะงูยงมไม่สมประดี
รอยที่มถอดหลุดไปจากที่
มิได้มีใครทักแต่สักคน
ทั้งไฟกองป้องกันทุกแห่งหน
มาจนถึงเรือนเจ้าขุนช้าง
ภูตพรายโอดเรือนสะเทือนผาง
ย่างเท้าก้าวขึ้นร้านดอกไม้
เบิกบานก้านกลาดกิ่งไสว
ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม
สะเดาะกลอนถอนลั่นถึงชั้นสาม
อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา
อัมจันทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา
เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง
มันแนบข้างกอดกลมประสมสอง
ขยับจ้องดาบง่าอยากฆ่าฟัน
นึกกลัวจะถูกแม่วันทองนั้น
สะอื้นอ้นอกแค้นน้ำตาคลอ
ไม่ควรเลยจะพรากจากคุณพ่อ
มีพ่ที่ต้องพรากก็จากมา
อ้ายหัวใสข่มเหงไม่เกรงหน้า
ขอขมาแม่แล้วก็ขับพราย
มารดาก็พินตื่นโดยง่าย
วันทองรู้สึกกายก็ลื้มตา
ต้องมนตร์มัวหมองเป็นหนักหนา
เห็นลูกยานั้นยืนอยู่ริมเตียง
กอดผัวร้องดินจนสิ้นเสียง
พระหมื่นไวยเข้าเคียงห้ามมารดา
ลูกร้อนรำคาญใจจึงมาหา
สนทนาด้วยลูกอย่าตกใจ
ครั้นรู้ว่าลูกยาหากกลัวไม่
พระหมื่นไวยเข้ากอดเอาบาทา